

Elman QULİYEV

ADPU-nun professoru, filologiya elmləri doktoru

Yaqub BABAYEV

ADPU-nun professoru, filologiya elmləri doktoru

Yazıçı və həyat həqiqətləri

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış yazıçı-dramaturqu

Hüseynbala Mirələmovun əsərlərini oxuyub, yaradıcılığına müəyyən qədər bələd olduqdan sonra onu istedadlı ədib, publisist, ictimai xadim kimi daha yaxından tanıya bildik.

Bununla belə, bu yaxınlarda baş verən uğurlu bir hadisə bizi onun yaradıcılığına yenidən müraciət etməyə vadar etdi.

zəng səsləndi. Son zəng... Bu səs coşurdu, daşırdı. Məni öz doğma qoynuna alıb, o illərə - uşaqlıq çağlarına aparırdı. Bir anda kör-pələşdim, məsumlaşdım. Tanımadığım cavan növbətçi müəllim "xoş gəlmisiniz" deyəndən sonra məni vaxtilə oxuduğum sifə ötürdü. Elə bil şagirdlik dövrüm idi. Qapını açmağa cürətəm çatmırdı. Dərsə gecikmişdim. Qorxa-qorxa qapını açdım. İçəri girdim". Göründüyü kimi, burada təfərrüatla xidmət edən kəlmələrin seçimi, düzümlü, təhkiyə ahəngi kifayət qədər sərrast, dəqiq və yerindədir. Ona görə də təsvir dolğun və təsirli xarakter daşıyır. Mənzərə kifayət qədər təfərrüatlıdır.

Ümumiyyətlə, yazıcının təhkiyə dili şirin və axarlıdır. Oxucunu yormur. Əksinə, onun zövqünü oxşayır. Həm də sənətkarın təhkiyə dili fərdi üslub səviyyəsinə qalxmış, onu başqalarından fərqləndirən, özününkü olan bir səciyyəyədir. Təbii ki, bədii əsərin və sənətkarın ən ümdə keyfiyyətlərindən biri də bu sahədəki özünütdəsidir. Fərdi üslub möhürünün müəyyənəlməsidir.

H.Mirələmovun yaradıcılığı ilə sistemli şəkildə tanış olduqda oxucu asanlıqla belə bir qənaətə gəlir ki, onun bir qələm əhli kimi yazıçı şəxsiyyəti bütövdür. Bu bütövlüyü təmin və təsdiq edən ilk əlamətlərdən biri odur ki, o, həyat materialını bədii materiala çevirərkən nöqsan, qüsur axtarışına çıxır. Həyatın, obrazların ancaq qüsurlu tərəflərini seçib təsvir etmək məqsədi izləmir. Həyatı həyat kimi, insanı insan kimi təsvir etməyə çalışır. Yəni həyatın, insanın, gerçəkliyin işıq şerini işıq, xeyirini xeyir, qaranlıqını qaranlıq, şərini şər kimi göstərməyə meyil göstərir. Qüsur, nöqsan axtarışına çıxıb həyat və cəmiyyətin gerçək həqiqətlərini öz məqsədinin, ideyalarının dumanında qorq etmir. Oxucu üçün bunus təsirsiz, kəşərsiz olduğunu sənətin linqası vasitəsilə incələməyi bacarır. Elə buna görə də oxucuya təqdim etdikləri oxucunu inandırır.

Ümumiyyətlə, sənətkar həyat həqiqətinə, fakta sədaqətlidir. Onun bədii mətnə vurduğu bədii bəzək, təxəyyüllü ifadə tərzinə qədər vüsətli, parıltılı olsa da, həqiqətə müxalif görünür, əndazənə aşır. Həm də müəllif həqiqəti yalanların, illüziyaların içində deyil, həqiqət olan yerdə axtarır. Təsvislərində ilk növbədə həqiqətə bəyət edir. Bir qələm sahibi kimi yaxşı dərk edir ki, ən gözəl, etibarlı, sədaqətli müəllim həyatdır. Xoşalla həqiqətin üzlaşmasında həmişə problemi həqiqətin mizanına uyğun həll etmək görür. Çünki bu, bədii məhsulun vacib öznütəsidir keyfiyyətdir. Yazıcının əksər əsərlərində biz bu uğurlu keyfiyyətin şahidi oluruq.

Sənətkarın həyata, həqiqətə sədaqəti, gerçəkliyə obyektiv baxışı onun tarixi ro-

manlarında da öz inikasını tapır. Bu əsərlərdəki hadisələrə, tarixi olaylara, obrazların xarakter və əməllərinə nə qədər müəllif emosiyası, sənətkarın şəxsi rəğbət və nifrət düşüncəsi qarışsa da, tarixi həqiqətə sədaqət missiyası hökmən ana xətt olaraq hifz edilir, tarix tarix kimi, həqiqət həqiqət kimi oxucuya təqdim edilir. Məsələn, Türkiyədə Ənvər Paşaya münasibət ikidir. Onu nə qədər sevməli və bəyət etməli, nifrət bəsləyənləri mövcuddur. Bunlara rəğmə, H.Mirələmov "Ənvər Paşa" adlı dəyərlili tarixi romanında obyektivliyi qoruyur, Ənvər Paşanı bir qəhrəman kimi dürüst platformada tarixi-bədii obrazla çevirir və oxucusuna sevdire bilir. Bu ilin 15 mart tarixində Türkiyənin Bandırma Onyeddi Eylül Universitetində və 16 mart tarixində isə Türk Ocaqları İstanbul Şöbəsinə "Ənvər Paşa" romanının təqdimatına tədbirlərinin iştirakçısı kimi bu halın şahidi olduq. Yaxud "İki şah, iki sultan" romanının baş qəhrəmanları Şah İsmayıl Xətəinin və Sultan Səlim Yavuzun bədii obrazlarını yaradanda da yazıcının "ağa ağ, qaraya qara" demək missiyası bacarıqla öz bədii siqnetini nümayiş etdirir. Bu məsələni xüsusilə ona görə qabardırıq ki, osmanlı tarixçiləri Ş.İ.Xətəidən söz açarkən, onu bir qayda olaraq nifrətlə yada salmış, hətta küfrdə itiham etmiş, yetəriniz böhtan atmış, bu böyük Azərbaycan hökmdarına və şairinə qara yaxmaqda yarışa girmişlər. Təəssüf ki, bəzi Türkiyə alim və ədibləri bu gün də həmin yolu davam etdirirlər. H.Mirələmovun "İki şah, iki sultan" romanındakı Şah İsmayıl obrazı həmin itihamçılara, böhtançılara ən tarlı cavabdır.

H.Mirələmovun bir qələm əhli kimi ədəbiyyat meydanına ilk addımlarını atanda pioner idi. Onun ilk publisistik yazısı o, pioner olarkən "Azərbaycan pioneri" qəzetində dərc olunub. İlk mətbəə hekayəsini də pioner həyatının sonuncu illərində, yəni son baharındakı yazıb. Bu, 1961-ci ildə (7 noyabr) Hüseynbala müəllim VII sinif şagirdi olarkən Lənkəranda "Leninçi" qəzetində işıq üzü görən "Bir tikə çörək" hekayəsidir. Beləliklə, o, ədəbiyyata bir pioner kimi gəlib və illər sonra öz istedadı, qabiliyyəti, sənəti, ədəbi məhsuldarlığı, ədəbiyyat süffəsinə qoyduğu dəyərlər nemətləri ilə Azərbaycan nəsrinin pionerli meydanından klassiklər meydanına qədər şərəfli bir yüksəliş yolu keçib.

Yazıcının yaradıcılığında diqqəti çəkən əlamətlərdən biri onun simvolykalardan, şərti-metəforik anlayış və məfhumlardan, məcazi yük daşıyan ad və hadisələrdən məharətlə yararlanmasıdır. Bu əlamət müəllifin əsərlərində nəinki mətn və obrazlar aləminin semantikasında, hətta bəzi yaradıcılıq örnəklərinin adında belə uğurla cəhivə olumuşdur. Məsələn, yazıcının ilk mətbəə bədii əsə-

ri olan "Bir tikə çörək" hekayəsinin adı sırf şərti-metəforik yükə malikdir. Belə ki, "bir tikə çörək" burada əslində hekayənin qəhrəmanı Kübra xalənin keçmişdəki ehtiyaclarının, yoxsulluq və səfalət ucubundan keçirdiyi mənəvi və maddi iztirabların, ağır-acıların rəmzi daşıyıcısı kimi diqqəti cəlb edir. İllər sonra güzəranın, maddi vəziyyətin normal olduğu bir zamanda çörəklə üzlaşmədə keçmiş bu iztirablı xatirələri oyanır, yaddaşın gizlində saxladığı ağır-acıların yenidən dirilir. Yazıcının "Tənha durna uçuşu" hekayəsində də bəz oxşar mənzərənin şahidi oluruq. Burada da durna qorubiliyin, ayrılıqın, hicran əzabının simvolu kimi keçmiş eşqi, illər boyunca yaddaşda gizlənməmiş məhəbbəti oyanır. Hekayədə həmin simvolyk anlayış və mənzərə, yəni "bənövşə otirli unudulmuş bir məhəbbət nəğməsinin qəmli nəqarəti" bu cür təsirli bir təsvirle yekunlaşır: "Elə bu vaxt gölün bu təbəssümləri, bu rəngləri üzərindən bir durna şimaldan cənuba doğru yorğun-yorğun qanad çalib uçuşa başladı. Bu gecikmiş tənha durna sanki qanadları ilə haradansa 20 ilin boyatılığını, rəngi solmuş xatirələr yükünü daşıyırdı. Tənha durna tələsir, tələsir... Haradansa uzaqlarda, bənövşə otirli unudulmuş bir məhəbbət nəğməsinin qəmli nəqarəti oxunurdu".

Qarabağ mövzusunda həsr olunmuş "Yanan qar" romanının adında da mistik rüumuzat vardır. Bu ad həm də müvəffəqiyyətlə tapılmış bir oksimorondur ki, əsərin ideya-məzmun siqneti ilə kifayət qədər uyğundur və uzlaşır. Belə ki, həyatda, təbiətdə "yanmaqla" "qar" anlayışları bir-birilə uzlaşa bilməz, onlar - biri digəri ilə ziddiyyətdədir. Çünki qarın təbiətində, fitratında yandırmaq yox, söndürmək əlaməti mövcuddur. Bu iki zidd məfhumun bir araya gəlib ad təşkil etməsi oksimorondur. Ancaq qarın saflıq, təmizlik keyfiyyəti ilə Qarabağ hadisələrində vətən övladlarımızın çəkdiyi əzabların, məşəqqətlərin, faciələrin ictimai adı, insalığı yandıran ələvə çevrilməsini yazıçı bədii mətnə və onun adında inandırıcı bir məzmununda sintez edə bilmişdir.

Onu da xatırladaq ki, Qarabağ mövzusu H.Mirələmovun yaradıcılığında aparıcı mövzulardandır. Sənətkarın "Güllənməmiş heykəllərin fəryadı" essesi, "Vəcdanın hökmü"

pyesi, "Xəcalət" povesti də bu mövzuda qələmə alınmışdır. Həmin əsərlərdə müəllif Qarabağ hadisələrini tarixləşdirmək, onun bədii-tarixi salnaməsini yaratmaq mənasında diqqətəlayiq iş görmüşdür. Bu əsərlərin hamısında, o cümlədən "Yanan qar"da müəllif fantaziyaya, uydurmaya yox, həyat həqiqətlərinə əsaslanmışdır. "Yanan qar" romanına yazdığı ön sözdə yazıçı ictimai-tarixi həqiqətə sədəqətini bu şəkildə ifadə etmişdir: "Siz bu romanda işğalçı Ermənistan orduları Azərbaycan dövlətinin ərazisinə - Dağlıq Qarabağa soxulduğu zaman yurd sınırları içində girovluq, əsirlik və mühasirə taleyi yaşamağa məhkum edilən insanlarla tanış olacaqsınız... Mən onları uydurmadım... Onların həyatı, çox güman, bu kədərli hekayətdə təsvir edildiyindən də sarsıntılı olmuşdur. Çünki həyat əsər deyil, acı həqiqətin özüdür! Sadəcə olaraq həqiqətə can atdım..."

Ədalət naminə demək lazım gəlir ki, yazıçının Qarabağ mövzusunda qələmə aldığı əsərlər ədəbiyyatımızda bu mövzuda yazılmış bədii nümunələr cərgəsində istər ideya-məzmun, istərsə də sənətkarlıq baxımından xüsusi dəyərə malikdir. Bu mövzuda ərsəyə gələn "Xəcalət" povestində müəllif "xəcalət" anlayışını rəmzi-metaforik mənada ad-ünvan şəklində əsərə verir. Bildirmək istəyir ki, vətən, torpaq, doğma yurd qarşısında xəcalətli olmaq xəcalətlərin ən ağır, ən itibarlısı, ittiham layiq olanıdır. Torpağını, vətənini udurmuş xalq, toplum həm torpaq, həm də gələcək nəsillər qarşısında xəcalətlidir. Xoşbəxtlikdən Ali Baş Komandan İlham Əliyev və müzəffər Azərbaycan ordusu indiki nesli bu xəcalət yükünün utancverici ağırlığını gələcək nəsillərə ötürmək xəcalətindən xilas etdi.

Hüseynbala müəllim məhsuldar bir qələmə sahibidir. Onun yaradıcılıq irsi çoxsaylı və zəngindir. Müxtəlif janrlarda qələmə alınmış bədii nəsir nümunələri, pyesləri, ssenariləri, publisistik və elmi məqalələri, monoqrafiyaları vardır. Müasir Azərbaycan nəsrini istər kəmiyyət, istərsə də keyfiyyət baxımından zənginləşdirməkdə diqqətəşayan xidmətləri vardır. Ədəbiyyatımızın inkişafına forma və məzmun baxımından boy verən sənətkarlardandır.

Yazıçının yaradıcılığında oxucu zövqünü oxşayan məziyyətlərdən biri də gördüyünü yaşayaraq bədii mətnə gətirməsidir. Yəni onun bədii mətninin semantikasında, ruhunda görülənə yaşananın məqsəduyğun sintezini görürük. Bu nə deməkdir? Bu, o deməkdir ki, müəllif gördüyü, müşahidə etdiyi və ya öz təxəyyülünün, bədii idrakının köməyi ilə uydurduğu həyat həqiqətini, hadisəni, obrazı əvvəl bədii təxəyyülün süzgəcindən keçirir, ələyir və bədii düşüncənin qazanında bişirir, sonra onu özününküləşdirir və yaşayır, nəhayət, mətnə çevirir. Bu məziyyət onun fərdi, özünəməxsus üslubunun formalaşmasına da ciddi şəkildə təsir göstərir. Eyni zamanda ədəbin sənətkar "mən"inin özünü təsdiqinə də yardımçı olur. Onun əsərlərində üslubun fərdiliyi və özünəməxsusluğu, özünü təsdiq səviyyəsində təzahürü aydın hiss olunur. Bu cəhət hətta yazıçının başqa sənətkara oxşadaraq, daha dəqiqi, ona cavab kimi yazdığı əsərlərdə də özünün uğurlu təzahürünü tapır. Məsələn, yazıçının Çingiz Aytmatova həsr etdiyi və onun "Cəmilə" povestindən bəhrələnərək qələmə aldığı "Bəyaz bulud üstündə" romanında Ayan və Vüqar obrazları nə qədər qırğız yazıçısının qəhrəmanlarına bənzəyənlər də, öz orijinal xarakterlərini, məxsusi keyfiyyətlərini qoruyub saxlayırlar. Müəllif romanda baş qəhrəmanların arzu, istək və əməllərinin timsalında bəşər övladına xas belə bir həqiqəti dürüst şəkildə təsvir edib oxucuya çatdırır: Hər bir insanın zahiri və batini həqiqəti vardır. Zahiri həqiqətdə, əməl, rəftar və davranışlarında insan daha

çox bir aktyordur, özü deyil, həyatın teatr səhnəsinin oyunçusudur. Cəmiyyətin əxlaq normalarının, qayda-qanunlarının əsiridir. İnsanın batini həqiqəti isə onun əsl "mən"idir. İnsan yalnız öz daxili həqiqətini yaşamaq fürsəti bulduqda özü olur. Onu mənəvi xoşbəxtliyə aparən yol da bu həqiqətə bağlıdır. "Bəyaz bulud üstündə" romanının qəhrəmanları Ayan və Vüqar da əvvəlki həyatlarında zahiri aləmdə özlərinin zahiri həqiqətlərini, cəmiyyət normalarına uyğunlaşdırmaq məcburiyyətində qaldıqları həqiqəti yaşayır, ictimai toplumun üzvü kimi aktyora çevrilirlər. Lakin bu aktyorluq oyunu onlara xoşbəxtlik yox, sıxıntı, əzab və daxili sarsıntı gətirir. Ona görə də onlar öz həqiqi xoşbəxtliklərinin arxasınca yollanırlar, cəmiyyət qanunlarını tapdalayırlar, hər ikisi başqasına evli olsalar da, istəmədikləri (xoşbəxt ola bilmədikləri) həyat yoldaşlarını tərk edib bir-birinə qovuşurlar. İctimai mühitin, cəmiyyətin bütün qınaq, təhəzib və tənələri onların fərdi xoşbəxtliklərinin kölgəsində qalır. Mətnaltı şüurda yazıçı da insanın mənəvi, batini həqiqətinin, xoşbəxtliyinin tərəfdarı kimi çıxış edir.

Ümumiyyətlə, H.Mirələmov obrazın fərdi aləminin təsvirini bacarıqla verir. İnsanın, yəni obrazın şəxsi dünyasına, arzu və istəklərinə real gerçəkliyin prizmasında baxa bilər. Bu məziyyətin təzahürünə bir nümunə kimi "Gəlinlik paltarları" romanını və oradakı Fənyə obrazını misal çəke bilərik. Fənyənin özünün şəxsi dünyası, arzuları, istəkləri, həyata baxışı, idealları vardır. Təbii ki, əxlaqi nöqtəyi-nəzərdən normativləşmiş cəmiyyət qanunları baxımından bu istək və idealın çoxu qəbul edilməzdir. Ancaq Fənyə toplumun deyil, öz insan "mən"inin diktəsi ilə yaşamaq istəyir. Bütün davranış və əməllərini də bu istiqamətə yönəldir. Ancaq sonunda öz arzu və ideallarını sona qədər gerçəkləşdirə, xoşbəxt ola bilmir. Real gerçəkliyin illüziyalar burulğanında gedəcəyi yolun səmtini itirir, həyatın səfasını dadmaq istədiyi halda onun qəhri, qəzəbi, cəfəsi ilə üzleşir və bu burulğanda qorqur olur. Müəllif əsərdə puç olmuş insan arzu və əməllərinin faciəsini ustalıqla təsvir edir.

Yazıçının yaradıcılığında özünü göstərən digər bir məziyyət də qələmə əhli kimi hiss və emosiyalarla davranış kredosudur. Müəllif əsərlərində oxucu ilə hisslərin, emosiyaların, varlığa tendensiyalı münasibət stixiyasının dili ilə danışır, gerçəkliyin, reallığın dili ilə danışır. Bu, o deməkdir ki, onun təsviri, təhkiyəsi və bədii mətni yazıçı hisslərindən, emosiyalarından, münasibətindən məhrumdur. Təbii ki, hissiz, duyğusuz, emosiyasız bədii mətn ancaq quru, təsirsiz bir sxemi xatırladardı. Ancaq burada nəzərə alınmalı faktor ölçünün, əndazənin, norma-nın gözlənilməsi, bunların sənət dili ilə müəyyən olunmuş qanunlarına ustalıqla əməl edilməsidir. Tədqiqətləyiq cəhətdir ki, H.Mirələmovun əsərlərində bu meyar, norma və qanun daim gözlənilir. Öz təbii məcrası ilə axır. Nə qədər təxəyyül, bədii fantaziyaya söykənsə də, reallığın parametrləri ilə uyuşur və qovuşur.

Silahı top, tufəng olan əsgərdən fərqli olaraq yazıçının silahı qələmdir. Onun atdığı güllə, atəş də qurğuşun yox, sözdür, bədii əsərdir. Ona görə də top, tufəng əsgərindən fərqli olaraq sənət əsgərinin açdığı atəş insanı, daha dəqiqi, oxucunu öldürmür. Əksinə, əgər gözəl, yerində, məqamında deyilibsə, onun qəlbini ram edir, dərdinə mülhəm olur, zövqünü oxşayır, könlünü fəth edir. Yəni insanı yaxşı mənada döyüşür, çünki sənət əsgəri mənəviyyətin, ruhun, qəlbini fəth edir. Biz əminliklə deyə bilərik ki, Hüseynbala Mirələmov da bir ədəbi şəxsiyyət kimi bədii ədəbiyyat meydanımızın cəsur sənət döyüşçülərindən biridir.